

նարկ մը գտաւ հակոտնեաներու գոյութիւնը՝ ինչպէս նաեւ երկրի գնդաձեւութիւնը մերժելու համար. «եթէ հակոտնեաներ գտնուէին, կ'ըսէր նա, պէտք էր որ Յիսուս Գրիստոս անո՛նց ալ երթար» (1):

Շիրակացիէն հազիւ դար մը վերջը՝ իրլանտացի երէց մը հակոտնեաներու կարծիքին մէջ այլ ընդ այլոյ ենթադրութիւններ ալ մուծելով՝ պաշտպանեց զայն, բայց Պոնտիփակիոսի թելադրութեամբ քիչ մնաց որ պապը եկեղեցական բոլոր պատիւներէն զրկէր զինքը: Ուրիշներ ալ յետոյ իբրեւ կասկածելիներ իրենց հաւատքին մէջ՝ այդ խնդրին վերաբերմամբ դատապարտութենէ զերծ չկրցան մնալ:

Դպրոցական փիլիսոփայութեան ժամանակամիջոցին՝ զիտական այսօրինակ վէճեր՝ որոնք Ս. Գրքին յայտնապէս հակառակ ըլլալու բնութիւնն այլեւս չունէին, տակաւ դադրեցան մահ սպառնացող վտանգներ ըլլալէ: Մեծն Ալբրեղ (ԺԳ. դար) ընդունեցաւ հակոտնեաներու գոյութիւնը՝ թէպէտեւ իր կարծիքին դէմ ուժգին զինուեցան ծիրանաւորն Տ'Ալլի և եպիսկոպոսն Տոսգատ, հիմնուելով Ս. Պօղոսի առ Հռովմայեցի թուղթին Ժ. Գլ. 18 համարին վրայ. «Ընդ ամենայն երկիր ել բարբառնոց (աւետարանչաց), և ընդ ծագս Տիեզերաց խօսք նոցա»: ու կը պնդէին՝ թէ կարելի էր որ այնպէս ըլլար, այսինքն՝ մինչև Տիեզերքին ծայրերն աւետարանիչներու խօսքը հնա՛ր էր որ տարածուէր՝ եթէ հակոտնեաներ գտնուէին:

Այս ամէն սնոտի ու քմահաճ առարկութիւններուն ջախջախիչ հերքումը տուին աշխարհի շուրջը կատարուած ճամբորդութիւններն և տիեզերական գիւտերը:

Վա՛խ որ մեր հանճարեղ Շիրակացին իր արեւափառ երազէն խաբուեցաւ. Տիեզերիկոսի աւանդական ազդեցութեան լուծը կրող այդ հզօր միտքը՝ տարակոյս չկայ թէ եւրոպական զիտութեան մէջ զուգընթացիկ շարժման հաղորդ պիտի կրնար ընել զմեզ՝ եթէ Լինցի Գիմնասիոնին մէջ աշակերտած ըլլար Գեյլէրի մը:

Սակայն՝ ենթադրելով պահ մը թէ այդպիսի պատրաստութեամբ ներկուռ՝ աշակերտել ուզած ըլլար Շիրակացին իր շուրջը հաւաքուողները, կրնայի՞նք վստահ ըլլալ թէ անոնք պիտի չցրուէին իր քովէն մէկիկ

ՊԼՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐԿԱՅ ՏԱՃԱՐԸ

(ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽՈՐԳ ԹԻՒՆ)

Ս. ՏԵՂԵԱՅ ՀԱՐՅԸ

1517-ին Սէլիմ առաջինի ձեռքով Պաղեստինը Թուրքերէն նուաճուելով կը կըցուէր Օսմանեան կայսրութեան, ասով երեւան կուգար Ս. Տեղեաց հարցը որ նախ սկիզբ առաւ Պրանչիսկեաններու և Յոյնեան միջև, և ապա ԺԺ. դարուն կցուեցաւ Արեւելեան հարցին:

Յոյներ՝ վայելելով Օսմանեան հպատակութեան բոլոր առաւելութիւնները, կը ջանային զրկել Պրանչիսկեանները իրենց առանձնաշնորհեալի գիրքէն, չունենալով հանդերձ հակազդող զօրաւոր վաւերագրեր, անոնք դարձեալ յաջողեցան քանի մը նախարարներու մեղսակցութեամբ ձեռք ձգել Օմար (638) և Մուսլիմ (681) խալիֆաներու կեղծեալ ֆէրմաններու օրինակները: Այս կեղծեալ փաստաթուղթերով և առատ կաշառքով անոնք Թուրքերէն կը պահանջէին Սրբաւայրին զանազան մասերը, որոնք 1630-էն մինչև 1637 թուականը վեց անգամ սեպհականատէր փոխած են, շնորհիւ այն մեծագումար կաշառքներուն որոնք կը տրուէին կաշառակեր Մուրատ Դ. ինքնակալին (1623–1640):

Անկասկած, Պրանչիսկեաններ պիտի չը կրնային երկար գիմանալ այս վէճին որ ընթացք կ'առնէր էնթրիկներով և նենգու-

մէկիկ, կամ իրենց հասարակ պարսաւանքներուն հետ պիտի չխառնէին նաեւ կրօնական ամբաստանութեան մը մոլեռանդ գանգատները... Ո՛չ, ո՛չ, «ծոյլերն ու ձանձրացողներն» որոնք Ռաբբի կոչուելու տենդէն բռնուած՝ կ'արհամարհեն իմաստ եւ գիտութիւն, միշտ միեւնոյն դատապարտութիւնը պիտի կրէին Շիրակացիէն, թէ իսկ անոր երազը տեսակ մը յայտնութիւն ուզէին մեկնել...:

Ե. Ե. Դ.

թեամբ (ինչպէս չկրցին Վրացիները, եթովպացիներն ու Ասորիները) առանց զօրաւոր միջամտութեանը Ֆրանսայի որ այդ օրերուն կը հանգիստանար իբրեւ պաշտօնական հովանաւորը ու վերահսկիչը Ս. Տեղեաց (17)։

Տեղի տալով Ֆրանսայի բողոքներուն — որ իրեն յենակէտ ունէր նաև Աւստրիան, Սպանիան, Բոլոնիան և Վենետիկը — Թուրքիա կազմեց յանձնախումբ մը ուսումնասիրելու երկու հակառակորդ կողմերու ներկայացուցած վաւերագրերը։ Յանձնախումբը մանրակրկիտ քննութեանէ մը վերջ յայտարարեց թէ Լատիններու վաւերագրերը վաւերական են և անխաբար, իսկ Յոյներունը անվաւեր և կեղծ, որմէ յետոյ հրամայուեցաւ որ Լատինները վերահաստատուին իրենց իրաւունքներուն մէջ, այնպէս ինչպէս որ էին 1630-ին։ Վճիռը հանգիստաւոր կերպով հրապարակուեցաւ Երուսաղէմի մէջ 1690 Յունիս 25-ին, ի ներկայութեան կառավարական կազմին և հակառակորդ կողմերուն, և 29 Յունիսին Հայր Կիւսթօտը հանգիստաւոր պատարագով մը տիրացաւ Ս. Գերեզմանին և միւս յաւիւրէտակուած վայրերուն։

Հովանաւոր ուժին՝ Ֆրանսայի միջամտութեամբ տրուած այս վճիռը Կաթօլիկներու համար անխորտակելի վկայութիւն մը եղաւ ինչպստ իրենց պատմական և իրաւական սեպհականութիւններուն։ Այս վճիռը եղաւ նաև հիմը բոլոր այն դաշնագրերուն որոնք տէրութիւնները կը կնքէին Թուրք կառավարութեան հետ, ինչպէս նաև մաս կազմեց 33դ յօդուածին այն դաշնագրին որ յետոյ կնքուեցաւ Ֆրանսայի եւ Բարձրագոյն Դրան միջև 1740-ին։

Հանրի Մաունդրել (Henry Maundrell) անգլիացին, որ Երուսաղէմ գտնուած է 1696-97 թուականներուն, հետեւեալ կերպով կը պատմէ Ս. Գերեզմանին դրութիւնը. «Ի հնումն իւրաքանչիւր քրիստոնէական համայնք Ս. Տեղեաց մէջ փոքրաթիւ եկեղեցականներ կը պահէր և իւրաքանչիւր համայնք հոն ունէր իր յարկաբաժինը, կային հետեւեալ համայնքները. Լատիններ, Յոյներ, Ասորիներ, Հայեր, Եթովպացիներ, Վրացիներ, Նեստորականներ,

Ղապտիներ, և բոլորն ալ ունէին իրենց սեպհական տեղերը եկեղեցիէն ներս, բայց այս բոլոր համայնքները բացի չորսէն ստիպուած էին լքել իրենց դիրքերը, որովհետև չէին կրնար դիմանալ ծախքերուն և տուրքերուն որ Թուրք իշխանաւորներ կը հարկադրէին անոնց։ Լատինները, Յոյները, Հայերը և Ղապտիները հոն տակաւին կը պահէին իրենց ստացութիւնները, այս վերջինները միայն հոն ունէին շատ խեղճ ներկայացուցչութիւն մը, ու Հայերը պարտքի տակ ըլլալով ստիպուած էին հետեւել ճակատագրին անոնց որոնք Թողլքած էին իրենց ստացութիւնները»։ Սակայն ասկէ յետոյ ԺԸ. դարուն թէ Ղապտիները և թէ Հայերը ձեռք ձգելով դրամական լայն միջոցներ, յաջողեցան ոչ միայն պահել իրենց տեղերը, այլ նոյն իսկ աւելցնել։

Ֆրանչիսկեաններ քրիստոնեայ տէրութիւններու օգնութեամբ կրցին զիմագրաւել բոլոր ծանր ծախքերը, և ի վիճակի եղան ստանձնել ուրիշ համայնքներէ լքուած շատ մը տեղեր, և վերջապէս 1719-ին իրենք առանձինն վերանորոգեցին պազլիլիքի փայտաշէն գմբէթը։ E. Horn ֆրանչիսկեանը որ 1725-ին Ս. Գերեզմանի փոքր վանքի տեսուչ կարգուած էր, իր Պատկերագիրտութիւն Ս. Տեղեաց (Ichonographiae Locorum Terrae Sanctae) գործին մէջ կը նկարագրէ նոր շինութիւնը իր բոլոր մասերով, և իր գործի յատկագծին մէջ հետեւեալ կերպով կ'աւանդէ իւրաքանչիւր համայնքի ստացութիւնները. —

Լատիններ. — Ս. Գերեզմանի մատուռը, Գողգոթայի վրայ՝ Ուաշելութեան մատուռը, Պատանատեղին, Դիւտ Ուաշի մատուռը, Յիսուսի իր մօր երեւման մատուռը յարակից վանքով և Վերնատունը բոլորաշէնին շուրջ։

Յոյներ. — Քաթօլիքոնը, Քրիստոսի բանտին մատուռը, Ս. Ղուկիանոսի մատուռը, Չաղանաց մատուռը։

Հայեր. — Ս. Հեղինէի մատուռը, Հանգերձից բաժանման մատուռը, և իրենց վերնատունը (18)։

(18) Ըստ ժամանակակից Հաննէ պատմագրին (Յովհ. Եպս. Երուսաղէմացի) այդ օրերուն — ինչպէս ցարդ — մեր ստացութեանց մաս կը կադմէ նաև Յովսէփ Արեմաթացիի մատուռը։ Այս առթիւ պէտք է նշել որ ներկայ յօդուածին

(17) Լատինական սեպհականութեանց միայն։

Դպտիներ. — Ս. Գերեզմանին յենած մատուռը:

Ասոնք են համայնքները որոնք մինչև այսօր ունին իրենց պաշտօնական բնակութիւնը Ս. Յարութեան մէջ, սակայն շատ տարբեր սահմանադրումներով:

Այս աւանդական հաւասարակշռութիւնը յետոյ խախտեցաւ 1757ի Ծաղկազարդի Կիրակին, երբ Յոյներ մեծ ռեֆորմացիոն Ս. Յարութեան մէջ գտնուող Լատինական ամէն արձանագրութիւն, ու իրենց նպատաւոր նոր կացութիւն մը ստեղծեցին, որուն հանդէպ սակայն Կաթողիկէներ — իրենց հետ ունենալով մասնաւորաբար Ֆրանսան, չի դադրեցան բողոքելէ և արդարութիւն պահանջելէ: Ու այդ շրջանին է որ Օրթոտոքս Եկեղեցին յաջողեցաւ ստանալ կարգ մը առաւելութիւններ, զորս այսօր կը վայելեն միւս երկու համայնքներուն համահաւասար:

Իսկ 1808ի խորհրդաւոր հրդեհէն յետոյ, Յոյներ՝ զօրաւոր կերպով պաշտպանուած Ռուսիայէն, կրցան ստանալ Ֆէրմանը որով կը թոյլատրուէր իրենց առանձինն վերաշինելու Տաճարը: Նորոգման և վերաշինութեան այս կարեւոր իրաւունքը, որ ասկէ առաջ տարամբերօրէն վերապահ-

կցուած Ս. Յարութեան Տաճարի քարտէսին մէջ, ուր ազգերու սեպհականութիւնները նշուած են տարբեր գունաւորումներով, յիշեալ Արեւմտացիի մատուռը ցոյց կը տրուի որպէս ասորական ստացութիւն, մինչ այդ մատուռը այսօր մեր սեպհականութիւնն է, մեր տրամադրութեան տակ կը գտնուին մատրան բանալիները, մերն են կանթեղները, մուտքին նկարները, խորանը՝ իր հայերէն արձանագրութիւններով, մատուռին մաքրութեան պարտականութիւնը, ինչպէս նաև հոն որ և է ատեն պաշտամունք կատարելու իւրաւունքը: Իսկ Ասորիներ ամէն Կիրակի սոյն մատրան մէջ Ս. Պատարագ մատուցանելու արտօնութիւնը ունին միայն: Մեզի այնպէս կը թուի թէ սոյն քարտէսին վրայ Լատիններ մտահոգութիւնը ունեցած են իրենց սեպհականութիւնները, եթէ ոչ աւելի, զոնէ հաւասար ցուցնել Հայկական և Յունական սեպհականութիւններուն, Հաւանաբար այդ պատճառաւ սոյն մատուռը նշանակուած է իբրև ասորական, ինչպէս որ միջազգային գործածութեանց յատկացուած և սակայն Հայկական և Յունական սեպհականութիւն եզոզ համբաներ, աստիճաններ, միջանցքներն ալ նշանակուած են իբրև միջազգային ստացութիւն, ինչ որ ճիշտ չէ քնաւ, համաձայն Ս. Տեղեաց մէջ ի զօրու սեպհականութեանց կարգերուն:

ուած էր Լատիններուն, կը գրգռէր Կաթողիկ ազգերը Ֆրանսայի գլխաւորութեամբ բողոքելու Բարձրագոյն Դրան, և պահանջելու իրենց ինպատոյ յայտարարութիւնը թէ, Յոյներու այս վերանորոգչական ձեռնարկները չէին նուազեցներ Լատիններու աւանդական իրաւունքները, և զիւանագիտական բանակցութիւններու շնորհիւ ստացան երկու Ֆէրմաններ, մին՝ 1810-ին, միւսը՝ 1811-ին, որոնցմով կը հրամայուէր որ ամէն ինչ վերահաստատուի ըստ նախկինին, բայց ահաւասիկ երկու ուրիշ նոր Ֆէրմաններ գողցուած թուրքերէն, մէկը Յոյներու կողմէ 1818-ին և միւսը Հայերու կողմէ 1821-ին, կը ստիպէին Լատինները յակամայս ընդունելու երկու համայնքներուն իրաւական հաւասարութիւնը Ս. Գերեզմանի մատրան մէջ:

Ու ծայր կ'առնէ ամբողջ զիւանագիտական աշխատանք մը, ուր Ֆրանսա նեցուկ ունենալով Սպանիան, Պելճիգան, Աւստրիան և Սարտենիան, յանուն ամբողջ Կաթողիկոսութեան, կը պահանջէր թուրքիւնէն որ Լատին կրօնաւորներ վերահաստատուին Սրբատեղեաց իրենց ստացութիւններուն մէջ, որոնք ապահովուած էին 1840ի դաշնագրին 33րդ յօդուածով:

Ֆրանսացիներէ և թուրքերէ բաղկացած խառն յանձնախումբ մը նշանակուած Բարձրագոյն Դրան կողմէ, 1851-ին իսկապէս ալ կը ճանչնար Կաթողիկներու բոլոր հաստատումները և արդէն Սուլթանը պատշաճ հրովարտակը տալու վրայ էր երբ Նիքոլա Ա. Ջարը արգելք կը հանդիսանար հրովարտակի ստորագրման, պարտադրելով գոյավիճակին անփոփոխ պահուիլը, սպառնալով հակառակ պարագային, զիւանագիտական յարաբերութեանց խզում: Երբոր այսպէս խառն յանձնախումբը ձգձգուեցաւ, թուրք կառավարութիւնը իբրև չիմ յայտարարութեան մը — ձեւականօրէն, և ի հաշիւ իրեն կատարուած — կը մերժէր Ֆրանսացիներու բոլոր պահանջները, եւ Ապտուլ Մեճիտ Սուլթանը 1852-ին հրովարտակ մը կու տար երուսաղէմի Յոյն պատրիարքին, որով կը հրամայէր գոյավիճակին (Statu quo) անխախտ պահպանումը, բացի ի հաշիւ Լատիններու եղած կարգ մը փոքր թոյլտուութիւններէ:

Այս հրովարտակը որ հաստատեց — առժամեայ կերպով — դատաստանական նոր կացութիւն մը, սակայն ատկէ առաջ արդէն իսկ գոյութիւն ունէր և ճանչցուած ալ էր ստացուած իրաւունքներու բռնաբարութեամբ մը: Իզուր կը սպասուէր ուրեմն որ վերջնական որոշ կանոնի մը վերածուի հարցը, և տարտամ բանաձեւով այս հրովարտակը — որ որդեգրուեցաւ նաև 1878-ին Պերլինի Վեհաժողովէն՝ ցարդ ի զօրու է Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս:

ԳՈՅԱՎԻՃԱԿԻ (STATU QUO) ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ
ԿԱՆՈՆԸ, 1917-ԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ԱՅՍՈՐ ԵՒ
ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ԽՆԱՄԱՍԱՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ

1917-ին Պաղեստինին թրքական լուծէն ազատագրուածովը ամբողջ քրիստոնէական աշխարհը կը ցնծար և կը յուսար որ Ս. Տեղեաց մանուածապատ հարցը պիտի զբաւէր վերջնական ու արդար լուծուի մը: Ս. Երկրի Ֆրանչիսկեան Կիւսթոտիան եւ երուսաղէմի Յոյն պատրիարքարանը 1919ի խաղաղութեան ժողովին ներկայացուցին իրենց յուշագրերը Սրբատեղիներէն ներս գոյութիւն ունեցող իրաւական դրութեան շուրջ, և արդէն իսկ շատ ծանօթ է այս խնդիրներու նկատմամբ Պապական Աթոռին շատ մօտէն հետաքրքրութիւնը:

Սակայն դիւանագիտական բանակցութեանց մէջ չուզեցին հարցը նկատի առնել և յանձնուեցաւ յատուկ յանձնախումբի մը քննութեան, որ պիտի կազմուէր Պաղեստինի խնամատարութիւնը օրինադրող գերին 14րդ յօդուածին համաձայն, ճիշտ այդպիսի նպատակի մը համար: Դժբախտաբար խնամատար Իշխանութիւնը 1922-ին մերժեց յանձնախումբի մը կազմութեան ծրագիրը, և համաձայն 1924-ին Լոնտոնէն արձակուած վճռագրի մը, Սրբատեղեաց շուրջ տարակարծութիւնները կը յանձնուէին Պաղեստինի Անգղիական խնամատարութեան ձեռնհասութեան, որ իբրեւ յաջորդ թըրքական իշխանութեան՝ պարտէր նկատի առնել խնդրին գոյավիճակը այնպէս ինչպէս որ սովորութիւնը ներմուծած էր Սըրբափայրէն ներս:

Յարգ տեւող կացութիւնը հետեւեալ սկզբունքներով կ'առաջնորդուի. ոչինչ

կրնայ փոփոխուիլ կամ ի նորոյ ներմուծուիլ, ըլլայ ան Տաճարին սեպհականութեան շուրջ և կամ պաշտամունքային դրութեան մէջ, ամէն ինչ պէտք է կարգաւորուի համաձայն 1852ի Սուլթանական հրովարտակին որ իր կարգին ցուցուած է 1757ի վճիռին:

Տեսնենք հիմա ուրեմն ստացութիւններն ու պաշտամունքային դրութիւնը:

Ստացութիւնները. — Ստացութեան հատուածներով, Տաճարը ստորաբաժնուած է այնպիսի ձեւով մը որ որոշ մասեր սեպհականութիւնն են մէկ համայնքի մը, իսկ որոշ խորաններ ընկերովի սեպհականութեանց մաս կը կազմեն, և կան տակաւին ուրիշներ որոնք վիճելի են: Իւրաքանչիւր համայնքի իրաւունքները նշանակուած են կանթեղներու, զարդերու, նկարներու, աշտանակներու և մանաւանդ վերանորոգութիւններու իրաւունքով, այս վերջինը մանաւանդ մեծ կարեւորութիւն ունի, որովհետեւ տանիքի մը, պատի մը, խորանի մը կամ մատուռի մը վերանորոգութիւնը կը հետեցնէ ձեռնարկողին բացարձակ սեպհականութիւնը: Կանթեղ մը, նկար մը կախելու և կամ դուռ մը նորոգելու իրաւունքը կը հետեցնէ տարամերժ ստացութիւն այդ մոյթին կամ պատին վրայ:

Այսօրուան աչքի զարնող դժուարութիւնը Statu quo-ի կիրարկումն է որ կ'անդամալուծէ շէնքի պահպանման ի հաշիւ ամէն օգտակար նախաձեռնութիւն: Այսօր քանով ալ չի վերջանար սակայն այսօրուան դժբախտ վիճակը:

Վիճելի մասերուն մէջ ոչ մէկ համայնք արտօնուած է նորոգութիւններ կատարել, ընկերովի մասերուն մէջ մասնաւոր համաձայնութեամբ մը կրնան վերանորոգութիւններ կատարել, սակայն այս համաձայնութիւնը չի կրնար իրագործուիլ քանի որ վերաւորեալ մասերու նորոգութիւնը պիտի առաջնորդէր օրինականացնել անցեալի յափշտակութիւնները: Իսկ տարամերժ մասերուն մէջ կարելի է ընել անհրաժեշտ նորոգութիւնները պայմանաւ որ միւս երկու համայնքները ևս ստանան նոյնանման արտօնութիւն, իրենց մասերուն մէջ ևս կատարելու անհրաժեշտ նորոգութիւններ:

Ինչպէս որ 1927ի զօրաւոր երկրաշարժէն վերջ Յոյներ պահանջեցին իրենց ծախքով վերաշինել Քաթոլիքոնի վնասուած գմբէթը, անոնք արտօնուեցան այն համաձայնութեամբ միայն որ Լատիններն ալ նորոգեն Գողգոթայի իրենց Խաչելութեան մատուռը ու Հայերն ալ Ս. Հեղինէն, ինչ որ իրագործուեցաւ ետքէն երեք համայնքներու կողմէն:

Սակայն անհրաժեշտ վերանորոգութիւններու պարագային Պաղեստինի կառավարութիւնը հիմ ունենալով Հոգատարութեան 13րդ յօդուածը և Հնութեանց վերաբերեալ 1929ի վճռադիրը, կրնայ միջամտել ուղղակի կերպով, սակայն առանց միջամտելու նաեւ ծախքերու սակին որ համայնքները պիտի տրամադրէին նորոգութեան գործին համար:

Իսկ երբ տեսնուեցաւ որ Քաթոլիքոնի վերանորոգուող գմբէթը իր ծանրութեամբ կը սպառնար զինք վեր բռնող կամարակայնութեան, կառավարութիւնը շինութիւնը փրկելու մտահոգութեամբ, անմիջապէս դադրեցնել տուաւ աշխատանքները, թէքնիք տեղեկագրութիւն մը ընելով Սրբավայրի տոկունութեան շուրջ: Տեղեկագիրը իրապէս մտահոգիչ էր, Ս. Գերեզմանը վտանգին տանկն էր վերահաս փլուզումի մը, ըլլայ դէպի դուրս տալալով, ըլլայ շրջագիծ պատերուն և կամ բոլորաշէնի մոյթերուն փլուզումովը, և կամ անոնց ուղղածիք մարմիններուն ճաթումովը: Հոգատար իշխանութեան ճարտարապետ H. Harvey-ի առաջարկին վրայ 1934-ին անմիջապէս դարձան տարուեցաւ յենարանելու ճակատը և պողպատ գօտիով կապելու բոլորաշէնին մոյթերը:

Այն ատեն Լատին համայնքը իրապէս մտահոգուած, կը խնդրէր կարծիքը նշաւաւոր ճարտարապետ L. Marangoni-ին, որ Harvey-էն նուազ մտահոգուած կ'երեւէր, և կ'առաջարկէր հաստատել քօնթօլ մը բազմաթիւ գածէ ու ապակիէ փորձիչներով, այսպէս ստուգելու համար ճեղքուած քնքու արագութիւնը և ծաւալը, հսկելով նոյն ատեն շատ զգուշօրէն բոլոր շարժումները, քանի որ ամրապնդումները իրենց կարգին չէին կրնար արգիլել փլուզումը, նոյն իսկ թեթեւ երկրաշարժի մը պարագային (Տե՛ս L. Marangoni, Ս. Յարութեան Տաւարը Նրուսալիմի մէջ, 1937):

Իր կարգին Յոյն համայնքը ևս կ'առնէր նշանաւոր յոյն ճարտարապետներու կարծիքը, ինչպէս Orlandos և Paraskévopoulos, որոնք կը հաստատէին թէ փլուզումի անմիջական վտանգ չկայ:

Սակայն, դժբախտաբար, — ինչպէս 1939-ին — Տաճարին շատ մը մասերը սկսան վերամրացնել ըստ Harvey-ի առաջարկին, որովհետեւ այս ուղղութեամբ 1934ի աշխատանքները անբաւարար կը թուէին, ինչպէս 1942-ին ալ՝ 1939ի աշխատանքները, այս ամրացումները սակայն չեղան պատշաճ ձեւով մը ու գրեթէ երկու տարիներ Տաճարը փակ մնաց թէ կանխազգուշութեան մը մտահոգութիւնով և թէ աւելի սերտ յենարաններու հանգուրցումին համար, որ այսօր աւելի քան երեք կը խափանեն Սրբատեղին:

Ո՞վ կրնայ բերել լուծումը այս ցաւալի հարցերուն:

Պաշտամունքային կարգը. — Statu quo-ն կը պարտադրէր նաեւ Տաճարէն ներս պաշտամանց կարգի անխախտ պահպանումը այնպէս՝ ինչպէս որ էր 1852-ին, և հետեւաբար նաեւ այս ուղղութեամբ ոչ մէկ փոփոխութիւն կամ նորութիւն:

Այժմ այնտեղ պաշտամունք կը կատարեն ճարանչիսկեաններ կամ Լատիններ, միակ ներկայացուցիչները Կաթոլիկ եկեղեցւոյն, ինչպէս որ յիշած էինք և ոչ-Կաթոլիկ հինգ համայնքներ, Յոյներ, Հայեր, Ղպտիններ, Ասորի Յակոբիկեաններ և Հայէշներ: Սակայն առաջին երեք համայնքները այսինքն Լատինները, Յոյները և Հայերը՝ հոն մնայուն բնակութիւն ունին, իւրաքանչիւրը իրենց յատուկ բնակութիւններէն և մատուռներէն զատ, վայելելով նաեւ իրաւակցութիւն մը Տաճարին գլխաւոր մասերուն վրայ, ուր անոնք կարգով կը յաջորդեն զիշերային և առաւօտեան որոշ ժամերուն իրենց յաջորդական պաշտամունքներով: Սակայն մինչ Յակոբիկեան Ասորիներ և Հայէշներ հոն ցանցառ թոյլտուութիւններ կը վայելեն, Ղպտիններ՝ ընդհակառակը, հոն ունին երկու սենեակներ, սակայն միայն իրենց Ս. Գերեզմանի կոնակին մատուռին մէջ պաշտամունք ընելու իրաւունքը ունին: Յակոբիկեան Ասորիներ և Հայէշներ, միայն արտօնութիւնը

ուներն որոշ արարողութիւններ ընելու իրենց մեծ հանդիսութիւններուն⁽¹⁹⁾։

Ինչպէս որ ոչ մէկ եկեղեցական աստիճանաւոր, ոչ—Լատին և կամ գաւառակից Լատին պատրիարքարանի և Ֆրանչիսկեաններուն չի կրնար հանդիսաւոր պաշտամունքներ կատարել, նոյն չափով ալ բացի Երուսաղէմի Յոյն և Հայ պատրիարքներէն ոչ մէկ աստիճանաւոր Օրթոտոքս և ինքնագլուխ կողուած միւս եկեղեցիներէն (պատրիարքներ, եպիսկոպոսներ ևն.) չեն կրնար իրենց ծէսին համեմատ հանդիսաւոր արարողութիւններ կատարել, և իզուր անցան ժծ. դարուն Ռուս եկեղեցւոյն

ջանքերը հոն խորան մը ունենալու և իրենց լեզուով պաշտամունք կատարելու։ Այժմ Ռուս կղերը հետեւակ մըն է Յոյններուն իրենց արարողութիւններու ընթացքին։

Ասկէ դատ, միայն Լատին, Յոյն և Հայ պատրիարքները կրնան կատարել պաշտօնական մուտքը Ս. Յարութենէն ներս։ Ուրիշ եկեղեցական աստիճանաւորներ աւարողական զգեստաւորումով և կամ երեք համայնքներու ուխտաւորութիւններ չեն կրնար թափօրներով մուտք գործել եթէ ընկերակցուած չըլլան պատկան պատրիարքով, որով զանազան առիթներով Հռովմէական եկեղեցւոյ կարտինալները Տաճարէն ներս մուտք պէտք է գործեն ընկերակցութեամբ Լատին պատրիարքին։

(19) Տե՛ս մեր թիւ 12 ծանօթութիւնը։

ՀԱՅՐ Տ. ՊԱԼՏԻ Օ. F. M.

Հայացոցին
ԵՂԻՍ - ԳԵՂԱՄ

Ծանօթ. — Ասկէ անդին յօդուածը կը շարունակուի տակաւին, իբրեւ տեղեկագրութիւն մը Տաճարի ներկայ բաժանումներուն և զանազան համայնքներու սեպհականութիւններուն։

ԴԻՐՔ ԵՒ ՅԱՐԱՔԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՆԴԵՊ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Արեւշի Դպրեմանի ասեղհն, եւ Օրմանեան, Դուրեան եւ Դուշակեան մեծ պատրիարհներու շունչով պատրաստուած մեր նահասակ եկեղեցականներէ՝ Տ. Շաւարշ Վրդ. Սահակեանի աւարտական գրութիւնը հրատարակութեան կուսակ Սիոնի-ի կեդրէն, ժամանակի փոշիէն փրկած ըլլալու համար զայն, որ հետաքրքրական է ու շահեկան իբրեւ նիւթ։

Շաւարշ Վրդ. (աւագանի անունով Արշախ), Գարահիսարցի է, Դուրեանէ կուսակրօն եկեղեցական ձեռնադրուած 1905-ին, առաջնորդ եղած Եղովկոյ, եւ նահասակուած 1915-ին։

Արեւելքի քրիստոնէական եկեղեցիներու հնագոյններէն ու նշանաւորագոյններէն մէկն է Հայ եկեղեցին։ Իր ծագման պատմութիւնը սրբազան աւանդութեան մը թերաստուերին մէջ կը ծածանի։ Արգարու զրոյցը՝ արդի քննադատութեան անժըխտելի տուեալներուն շնորհիւ իր արժէքին վերածուած է արդէն իբրեւ ասորական կամ եդեսական վիպում մը, որ, տարօրինակ հանդիսութիւններով հայեցի երեւոյթ մը

առած է և ազգային աւանդութեան մէջ ձրեաբար ընդհանրացած։ Միւս կողմէ սակայն, պատմական քննադատութիւնը՝ օտար ու եկամուտ տարրերը բնիկ կորիզէն թօթափելով, օր ըստ օրէ նոր հիմեր կը գտնէ հաստատելու համար առաքելական քարոզութեան մը վաւերականութիւնը Հայոց մէջ, ինչ որ մեր հաւատքն է ու համոզումը։ Եւ այս տեսակէտով անշուշտ ազգային աւանդութիւնը իր լիութիւնը նշանա-